

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ОСВІТИ

УДК 376-053.4-056.264:159.942

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.82.3>**О. Б. Белова**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри логопедії та спеціальних методик
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЛОГОПАТОЛОГІЄЮ

Представлено теоретичний аналіз класичних та сучасних досліджень щодо проблеми вивчення базових емоцій та їх компонентів. Систематизація наукових теорій дозволила модернізувати методу, що спрямована на вивчення емоційної грамотності у дітей старшого дошкільного віку з логопатологією. Завдання дослідження: теоретичне обґрунтування наукових концепцій щодо класифікації базових емоцій; характеристика емоцій за основними компонентами; модернізація методики для вивчення емоційної грамотності у дітей старшого дошкільного віку з логопатологією. Мета дослідження: створення методики, спрямованої на дослідження емоційної грамотності дітей старшого дошкільного віку з логопатологією. Визначено, що немає єдиної позиції щодо кількості базових емоцій. Враховуючи вік досліджуваних дітей старшого дошкільного віку було зосереджено увагу на дванадцяті емоціях: шести позитивних (радість, захоплення, задоволення, цікавість, подив, співчуття) та негативних (сум, відразу, недовіру, страх, незадоволення, гнів). Описано вплив взаємозалежних компонентів на перебіг емоцій зокрема, оціночний – аналізує стан критичної ситуації і спрямовує відповідний вид емоції; фізіологічний – запускає внутрішній механізм організму (збільшення частоти серцевих скорочень, зміна кров'яного тиску тощо), проявляється через стенично-збуджену або астенічно-гальмівну реакції; феноменологічний – створює чуттєве сприйняття емоцій; експресивний – змінює положення м'язів обличчя; поведінковий – викликає зовнішнє реагування на місці подій; психічний – забезпечує особливість та індивідуальність переживань. Модернізовано методику «емоційної грамотності», яка дозволяє вивчити у дітей старшого дошкільного віку з логопатологією, сформованість їх афективно-емоційної сфери. Дослідження проходить у певній послідовності: розшифрування схематичних емоцій на зображених смайликах; зчитування лицевої експресії з обличчя дитини на світлинах; співвіднесення ситуації з емоціями, характеристика емоції та її демонстрація. Під час дослідження основну увагу звертаємо на рухову активність м'язів обличчя; вміння розшифрувати мимичну інформацію (за участю лицевого гнозису), адекватно передавати свої переживання (вербально та експресивно), правильно вживати в мовленні слова, які позначають емоційний стан, використовувати «дискретні емоційні категорії» у різних життєвих ситуаціях.

Ключові слова: базові емоції, емоційна грамотність, діти дошкільного віку, порушення мовлення.

Постановка проблеми. Емоційний компонент мовленнєвої готовності до навчання в школі дітей старшого дошкільного віку розглядає сформованість афективно-емоційної сфери. Будь-які емоції мають чимале значення в житті дошкільника. Саме емоції допомагають зрозуміти стан, який відчувають діти в тій чи тій ситуації. Позитивні емоції продукують почуття впевненості, довіри, безпеки, надійності, спокою, поваги тощо, що надихає малечу на вивчення навколишнього світу. Натомість негативні емоції попереджають про небезпеку, заставляють мобілізувати організм задля вирішення проблемних моментів: гнів указує на перешкоду до бажаного; страх викликає почуття захисту задля своєї безпеки; сум дає змогу обдумати всі вчинки та наслідки, спонукає до планування інших стратегічних шляхів виходу

з неприємної ситуації. Все це характеризує гармонійний розвиток емоційної складової в дитини старшого дошкільного віку, їх зрілість до опанування нових знань в умовах шкільного навчання. Емоційна грамотність дозволяє адекватно реагувати в напружених ситуаціях, вміло розпізнавати та відчувати настрій співрозмовника, що вкрай важливо для майбутнього школяра. Особливо це стосується дітей з логопатологією. Порушений мовленнєвий розвиток впливає як на пізнавальну так і на емоційно-вольову сфери. Не вміння пояснити свій емоційний стан загострює відносини між близьким оточенням та колективом однолітків. У психології розрізняють різні типи методик для дослідження емоційного стану дітей цього віку, але не всі вони спрямовані на вивчення вербалізації своїх почуттів. Дослідження емоційної

грамотності дозволить виявити рівень усвідомленості дітьми емоційних проявів через ідентифікацію лицевої експресії та вмінь на вербальному рівні пояснювати власні переживання. Тому постає питання щодо її модернізації.

Завдання дослідження: теоретичне обґрунтування наукових позицій, щодо класифікації базових емоцій; характеристика емоцій за основними компонентами; модернізація методики для вивчення емоційної грамотності у дітей старшого дошкільного віку з логопатологією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження вирішують проблемні питання емоцій під час опису їх діагностики (A. Scarantino, R. Sousa); комплектуванні базової складової в процесі вивчення лицевої експресії (P. Ekman, & D. Cordaro, J. Russell, & M. Bullock); виявленні позитивних якостей (B. Fredrickson, E. Tong); класифікації та їх характеристики (J. Gray, R. Plutchik); вивчення лінгвістичної взаємозалежності (B. Мороз, J. Vandries), а також невербального вираження на момент передачі інформації в цифровій комунікації через емодзі (D. Chiu, T. Jibril, & M. Abdullah); в нейробіологічному, еволюційному (J. Panksepp, K. Davis), соціальному підходах (N. Zareen, N. Karim, & U. Khan), інтелектуальних теоріях (J. Mayer, P. Salovey, D. Caruso).

Мета статті. Головною метою цієї статті є модернізація методики спрямованої на дослідження емоційної грамотності дітей старшого дошкільного віку з логопатологією.

Виклад основного матеріалу. Науковці (B. Мороз, J. Vandries та ін.) зазначають, що будь-яке висловлювання містить компонент афекту. Емоційні прояви, модифікуючись, утворюють мовленнєвий контекст. Емоції яскраво проявляються через вербальні засоби, а саме: мовні (лексична номінація емоцій – вербальне вираження своїх почуттів), текстові (в поясненнях, розповідях тощо), дискурсивні (невербальний опис емоційних проявів) [1; 2].

Під час різних життєвих ситуацій дитина переживає безліч емоцій, які можуть бути як позитивними, так і негативними. Позитивні – викликають комфортне самопочуття, підвищують настрій, покращують навчальну, пізнавальну активність. Їх викликають гарні новини, приємні речі, іграшки, книжки, ігри, спілкування з друзями, близьким оточенням, перегляд фільмів, мультфільмів, смачна їжа тощо. Негативні емоції проявляються через незадоволення якихось потреб (уваги, їжі, температурного режиму, сну тощо) і призводять до дискомфортних відчуттів, викликаючи зіпсований настрій, погане самопочуття, занижену самооцінку, неадекватну поведінку тощо. Такі емоції є деструктивними (інтенсивними та руйнівними), їх необхідно контролювати та замінювати на більш адекватні і соціально прийнятні.

Емоції відрізняються між собою за силою, тривалістю, інтенсивністю, збудженістю та ін. Одні викликані явищами (*паніка*), інші – підвищеним внутрішнім потягом (*ворожість*); є короткочасні (*гнів*) та довготривалі (*горе*), свідомі (*відраза* до їжі) та несвідомі (*страх* перед невдачами); одні ґрунтуються на примітивному когнітивному аналізі (*страх* перед прірвою), інші – на більш складному (*страх* програти змагання); можуть мати сильну мотивацію до дії (*гнів*) або ж бути пасивними (*сум*), слугувати прототипу виразів обличчя (*здивування*) або нічого не виражати (*жаль*) тощо.

За науковими спостереженнями, емоції необхідно розглядати через взаємозалежні компоненти, які спільно реалізуються в прототипових епізодах емоцій. Якщо, до прикладу, людина відчуває сильний страх під час небезпеки, то в неї спрацьовують оцінний (аналіз стану небезпеки), фізіологічний (збільшення частоти серцевих скорочень, зміна кров'яного тиску тощо), феноменологічний (неприємне відчуття), експресивний (широко розплющені очі, опущена щелепа), поведінковий (втеча з місця подій) та психічний (фокусування уваги) компоненти. Саме їхня взаємодія визначає особливість реакції [3].

Досліджуючи лицьову експресію, Р. Екман виділяє шість первинних емоцій: *гнів, страх, відраза, подив, сум, радість*. Вони не характеризують окремих афективних станів, а представляють групу пов'язаних між собою емоцій, які об'єднані спільними проявами, фізичними реакціями, оцінними критеріями тощо [4]. Пізніше Р. Екман, & Cordaro розширюють цей список за допомогою інших емоційних станів, а саме: *розваги, презирства, збентеження, хвилювання, гордості, полегшення, задоволення, подиву, екстазу, чуттєвого задоволення та сорому* [5].

Учений R. Plutchik характеризує вісім базових емоцій (*радість, довіру, очікування, подив, смуток, огиду, страх, гнів*), кожна з яких пов'язана з адаптивною моделлю поведінки і є необхідною для виживання. Інші емоції, за його припущенням, складають варіації основних емоцій і відрізняються своєю інтенсивністю та стійкістю. Але існують і певні протиріччя: зокрема, за твердженням D. Chiu, «*довіра*» є результатом відчуття від викликаних емоцій і не може належати до базових емоційних складових. Прикладом цього заперечення є довірливі стосунки між пацієнтом та лікарем [6; 7].

Деякі дослідники наголошують, що за лицьовою експресією важко виділити понад десять схем активацій м'язової мускулатури; ще меншу кількість емоційних проявів можна розпізнати за показниками вегетативної системи. Пошук універсальних технологій дозволяє вченим створювати спрощені моделі вивчення емоцій. Зокрема, J. Panksepp, описує п'ять пар поєд-

наних між собою емоцій: *страх – тривогу, лютість – гнів, паніку – горе, очікування – дослідження, радість – гру*. Натомість J. Gray розглядає лише три основні емоції: *гнів, тривогу, радість*. R. Mayer зосереджується на двох первинних емоціях – *задоволенні та білю* [8; 9; 10].

У сучасних дослідженнях учених (O. Churches, M. Nicholls, M. Thiessen, M. Kohler, & H. Keage, T. Jibril, & M. Abdullah, N. Zareen, N. Karim, & U. Khan, D. Chiu) з метою оцінки невербального вираження емоцій, окрім світлин чи малюнків із масками облич, почали використовувати емоційну палітру смайликів. Науковці зазначають, що саме під час цифрової комунікації емоджі (особлива мова ідеограм і смайлів, які використовують в електронних повідомленнях) стає актуальним варіантом для передачі різних переживань. Їхня присутність в експериментах допомагає розкрити вміння досліджуваних, а саме: передавати власний емоційний стан та розшифровувати повідомлення [11; 12; 13].

На основі аналізу наукових праць Р. Екман, Р. Russell, М. Bullock, D. Chiu та інших учених модифіковано методику для вивчення емоційної грамотності в дітей дошкільного віку з логопатологією. Базовими емоціями в дослідженні лицьової експресії є *гнів, страх, відраза, подив, сум, радість*. Завдання нашого експерименту – вивчити розуміння дітьми полярності емоційних проявів, тому, звісно, виникає необхідність, окрім первісних емоцій, використовувати й споріднені. Це дає можливість вивчити дитячу розвинену чутливість до життєвих обставин, вміння розкодувати інформацію з облич співрозмовників та приймати адекватні рішення щодо подальшої своєї поведінки [5; 7; 14].

З метою вивчення позитивних емоцій у дітей дошкільного віку ми аналізували класифікації різних учених, у працях котрих існують розбіжності щодо кількості наявних емоцій та їх належності до певної «сім'ї». До прикладу, Р. Екман розглядає такі позитивні емоції, як: *насолода, щастя, розвага, хвилювання, подив, екстаз, гордість, захоплення, злісна радість, радість*. В. Fredrickson наголошує, що до цієї категорії належать: *радість, інтерес, задоволення, вдячність, трепет, розвага, натхнення, гордість, надія, любов*. Е. Tong описує тринадцять позитивних емоцій, які характеризують: *радість, інтерес, задоволення, вдячність, трепет, розвагу, гордість, надію, любов, виклик, співчуття, інтерес, полегшення, спокій* [5; 15; 16].

Для вивчення позитивних соціально-прийнятних емоцій із чималого переліку ми обираємо лише шість, які найбільше відомі дітям і здатні забезпечити їм комфортне самопочуття: *радість, задоволення, захоплення, зацікавленість, подив, співчуття*. За класифікацією Р. Екман теж роз-

глядаємо шість емоцій, але негативних які в житті дитини викликають дискомфортні відчуття: *сум, відраза, недовіру, страх, незадоволення, гнів*. Діагностичний матеріал включає дванадцять дитячих світлин, які розкривають обрані нами емоції.

Беручи за основу психопатологічний аналіз D. Chiu, фізіологічну характеристику Т. Smith та мімічний опис Р. Екман, & D. Cordaro, ми розробили ідентифікаційну карту з інтерпретацією комфортних (позитивних) та дискомфортних (негативних) емоцій за оцінним, фізіологічним, феноменологічним, експресивним, поведінковим, психічним компонентами (див. табл.1) [5; 7, с. 69–76; 17].

Опис карти ідентифікації емоцій дає можливість, у розробленій методиці, змоделювати відповідну ситуацію для аналізу і вибору дітьми відповідного типу емоцій.

Згідно з аналізом наукових праць модернізовано методику «емоційної грамотності», яка дозволяє вивчити в старшого дошкільника сформованість його афективно-емоційної сфери. Дослідження проходить у певній послідовності: I – розшифрування схематичних емоцій на зображених смайликах; II – зчитування лицьової експресії з облич дитини на світлинах; III – співвіднесення ситуації з емоціями, характеристика емоції та її демонстрація. Під час дослідження основну увагу звертаємо на рухову активність м'язів обличчя; вміння розшифровувати мімічну інформацію (за участю лицьового гнозису), адекватно передавати свої переживання (вербально та експресивно), правильно вживати в мовленні слова, які позначають емоційний стан, використовувати «дискретні емоційні категорії» у різних життєвих ситуаціях.

Методика дослідження «Емоційної грамотності дошкільника» (О. Белога)

Мета: перевірити в дітей старшого дошкільного віку стан розвитку розуміння відтінків емоційних проявів у схематичних образах, лицьовій експресії та співвіднести емоції з різними життєвими ситуаціями.

Під час виконання першого завдання «Розшифрування емоціональних схем» перед дитиною розкладають дванадцять картинок із зображенням смайликів з різними емоційними переживаннями. Серед них шість позитивних (*радість, захоплення, задоволення, цікавість, подив, співчуття*) і шість негативних (*сум, відраза, недовіру, страх, незадоволення, гнів*). Експериментатор озвучує емоцію і просить дитину відшукати її серед пред'явлених картинок (див. рис. 1). На другому етапі вивчаємо у дитини вміння аналізувати та розпізнавати емоційні прояви на обличчях людей, використовуючи завдання – «Зчитування лицьової експресії». Дошкільнику представляють дванадцять світлин, на яких зображено обличчя дитини, яка переживає

Карта ідентифікації емоцій

Інтерпретація емоцій за компонентами			
1	2	3	4
Емоції	Оціночний (оцінка та приклад ситуації яка може викликати емоцію)	Експресивний (лицева експресія) / Поведінковий (реакція у діях)	Феноменологічний (чуттєве переживання) / Психічний (особливість прояву) / Фізіологічний (внутрішній стан організму)
		Зовнішній прояв	Внутрішній прояв
Комфортні емоції (позитивні)			
радість	Оцінка: досягти комфортного самопочуття Приклад: - отримання гарної новини - позитивний результат діяльності тощо	Експресія: Очі: прижмурені, напіввідкрити Рот: відкритий, голосний сміх Обличчя: приємне, задоволене Поведінка: Настрій: піднесений Поведінка: розкута, позитивно збудлива Наслідок: впевненість у собі	Феноменологія: позитивне переживання Психіка: бурхливе відчуття щастя, успіху Фізіологія: стенічна реакція – збудження, спонукання до активної діяльності астенічна реакція – спокій, врівноваженість Можливі наслідки: змінність в системах: - серцево-судинній (збільшення частоти серцевих скорочень), - нервовій (нервове перевантаження – головний біль)
задоволення	Оцінка: здобути приємні відчуття Приклад: - позитивна розмова - спостереження за домашнім улюбленцем - смакове уподобання тощо	Експресія: Очі: напіввідкрити Рот: посмішка Обличчя: спокійне Поведінка: Настрій: грайливий, Поведінка: розкута, прояви безтурботності Наслідок: втішність, впевненість у собі	Феноменологія: позитивне переживання Психіка: внутрішня гармонія Фізіологія: стенічна реакція – енергійність, приплив адреналіну, ейфорія Можливі наслідки: змінність в системах: - серцево-судинній (підвищена частота серцебиття), - нервовій (активація приємних відчуттів)
захоплення	Оцінка: досягнення бажаного результату Приклад: - небайдужість до всього, що пробуджує приємні почуття - люди, речі, події, діяльність та ін. що привертає увагу	Експресія: Очі: широкі, блискучі Рот: закритий, стримана посмішка Обличчя: зосереджене Поведінка: Настрій: бадьорий, романтичний Поведінка: цілеспрямовані дії, зосередження на хобі Наслідок: концентрація на улюбленій справі	Феноменологія: позитивне переживання Психіка: внутрішня установка на дії, які приносять задоволення Фізіологія: стенічна реакція – спонукання до активних дій Можливі наслідки: змінність в системах: - серцево-судинній (частота серцебиття); - травневої (гарний апетит)
цікавість	Оцінка: отримання жаданої інформації Приклад: - інтерес до всього що викликає нові враження	Експресія: Очі: відкриті, погляд глибокий, ясний Рот: незначна посмішка Обличчя: спокійне, зосереджене Поведінка: Настрій: гарний Поведінка: зосередженість на об'єктах, предметах, діях - мотивація до пізнання, навчання Наслідок: допитливість, врівноваження	Феноменологія: позитивне переживання Психіка: почуття, що викликають пізнавальну допитливість Фізіологія: стенічна реакція – спонукання до активних дій Можливі наслідки: змінність в системах: - серцево-судинній (частота серцебиття)
подив	Оцінка: не передбачення ситуації, інтрига Приклад: - неочікувана інформація, подія, зустріч тощо.	Експресія: Очі: очі округлі, брови підняті Рот: трохи відкритий, затримка подиху Обличчя: емоційно напружене Поведінка: Настрій: легковажний, позитивний Поведінка: тимчасова затримка подиху, неоднозначна реакція викликаючи різну динаміку почуттів Наслідок: заспокоєння, метушня або напруження	Феноменологія: позитивне переживання Психіка: короткочасна емоційна реакція Фізіологія: стенічна реакція мобілізація сил Можливі наслідки: змінність в системах: - серцево-судинній (частота серцебиття); - дихальної

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
співчуття	<p>Оцінка: аналіз стосунків, почуттів</p> <p>Приклад: - надання допомоги тим хто її потребує - прояв жалю, моральних почуттів до людей, тварин які опинились у складних життєвих умовах</p>	<p>Експресія: <u>Очі:</u> відкриті, брови трохи підняті, зморшки на чолі <u>Рот:</u> приємна посмішка <u>Обличчя:</u> спокійне</p> <p>Поведінка: <u>Настрій:</u> спокійний, добродушний <u>Поведінка:</u> уважність до подій, співпереживання оточуючим <u>Наслідок:</u> віра в добро, справедливість, задоволення від своїх дій</p>	<p>Феноменологія: позитивне переживання</p> <p>Психіка: підвищена чутливість</p> <p>Фізіологія: астенічна реакція – стриманість <u>стенічна реакція</u> – напруження <u>Можливі наслідки:</u> змінність в системах: - серцево-судинній, - кровоносній (варіативність кров'яного тиску)</p>
Дискомфортні емоції (негативні)			
сум	<p>Оцінка: безвихідна ситуація</p> <p>Приклад: - не реалізація планів, ідей, - погані відносини з близьким оточенням, друзями тощо.</p>	<p>Експресія: <u>Очі:</u> напіввідкриті, внутрішні кутики брів витягнуті вгору до центру чола <u>Рот:</u> кутики рота трохи опущені, нижня губа злегка піднята <u>Обличчя:</u> похмуре</p> <p>Поведінка: <u>Настрій:</u> пригнічений <u>Поведінка:</u> втрата інтересу чи задоволення від діяльності, зовнішня ізоляція <u>Наслідок:</u> гальмування розумової та фізичної активності, занижена самооцінка, зневіра, депресія, почуття жалю до себе</p>	<p>Феноменологія: негативне переживання</p> <p>Психіка: емоційне спустошення</p> <p>Фізіологія: астенічна реакція – гальмування дій, втома <u>Можливі наслідки:</u> порушення систем: - м'язової (загальна слабкість), - травної (розлади травлення) - серцево-судинної</p>
відраза	<p>Оцінка: відмінність від уявного ідеалу</p> <p>Приклад: - не сприйняття оточуючих, об'єкту, предмету, дій тощо - смакове, нюхове, зорове, слухове, тактильне не вподобання тощо</p>	<p>Експресія: <u>Очі:</u> прижмурені, внутрішні кутики брів зближуються <u>Рот:</u> 1) висовування язика; 2) підняття верхньої губи, видно ясна і зжаті зуби; 3) губи стиснуті, кутики рота опущені <u>Обличчя:</u> перекошене, ніс зморщений, ніздрі підняті</p> <p>Поведінка: <u>Настрій:</u> похмурий, незадоволений <u>Поведінка:</u> не сприйняття зовнішнього виду (себе, оточуючих, їжі, предметів тощо) <u>Наслідок:</u> почуття ворожості, огидності, несприятливості, дискомфорт</p>	<p>Феноменологія: негативне переживання</p> <p>Психіка: антипатія, фобічні стани</p> <p>Фізіологія: <u>стенічна реакція</u> – напруження <u>Можливі наслідки</u> порушення систем: - травної (розлад травлення) - шкірної (шкірні захворювання), - нервової (головний біль)</p>
недовіра	<p>Оцінка: сумніви у порядності</p> <p>Приклад: - почуття виникає після обману</p>	<p>Експресія: <u>Очі:</u> звужені, зосереджені <u>Рот:</u> губи зжаті, кутики рота опущені <u>Обличчя:</u> напружене</p> <p>Поведінка: <u>Настрій:</u> нейтральний <u>Поведінка:</u> ігнорування, припинення взаємодносин з підозрілими особами <u>Наслідок:</u> підозрілість, зневіра, самотність</p>	<p>Феноменологія: негативне переживання</p> <p>Психіка: спустошеність, невпевненість</p> <p>Фізіологія: <u>стенічна реакція</u> – напруження, скованість <u>астенічна реакція</u> – настороженість <u>Можливі наслідки</u> порушення систем: - нервової (безсоння) - м'язової (напруження)</p>
страх	<p>Оцінка: небезпечна ситуація</p> <p>Приклад: - події з ризиком для здоров'я, життя</p>	<p>Експресія: <u>Очі:</u> дуже широко відкриті, брови обидві підняті <u>Рот:</u> горизонтально витягнуті губи <u>Обличчя:</u> напружене</p> <p>Поведінка: <u>Настрій:</u> тужливість, переляканість <u>Поведінка:</u> нав'язливі думки, що викликають занепокоєння, побоювання, одержимість <u>Наслідок:</u> сором'язливість, тривожність, занижена самооцінка</p>	<p>Феноменологія: негативне переживання</p> <p>Психіка: внутрішнє напруження, переживання сильного переляку</p> <p>Фізіологія: <u>астенічна реакція</u> – гальмівні дії, <u>стенічна реакція</u> – напруження, шок <u>Можливі наслідки</u> порушення систем: - нервової, - серцево-судинної, - м'язової, - травної (ниркові захворювання)</p>

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
незадоволення	<p>Оцінка: не сприйняття ситуації Приклад: - неприйняття чого</p>	<p>Експресія: <u>Очі:</u> відведенні від співрозмовника <u>Рот:</u> 1) перекривлено; 2) губи зжаті, кутики рота опущено <u>Обличчя:</u> нейтральне, ніс зморщино Поведінка: <u>Настрій:</u> войовничий <u>Поведінка:</u> безкомпромісність, протистояння, впертість <u>Наслідок:</u> напруження, спустошення, самотність</p>	<p>Феноменологія: негативне переживання Психіка: відторгнення, не сприйняття Фізіологія: <u>стенічна реакція</u> – мобілізація сил, напруження <u>Можливі наслідки</u> порушення систем: - нервової, - імунної, - травної, - м'язової (напруження), - ендокринної (гормон. збій)</p>
гнів	<p>Оцінка: незадоволення ситуацією; порушення встановлених міжособистісних відносин Приклад: - будь яке розчарування - незадоволення ситуацією</p>	<p>Експресія: <u>Очі:</u> великі, відкриті, брови опущені <u>Рот:</u> 1) кутики рота опущені, напружені, губи підтягнуті; 2) рот відкритий під час крику <u>Обличчя:</u> напружене Поведінка: <u>Настрій:</u> ворожий <u>Поведінка:</u> імпульсивна, зухвальна, прояв неслухняності, висловлювання образ, принижень <u>Наслідок:</u> жаль</p>	<p>Феноменологія: негативне переживання Психіка: бурхливий вияв злості, роздратованість Фізіологія: <u>стенічна реакція</u> – нервово збудження, активація до дій <u>Можливі наслідки</u> порушення систем: - серцево-судинної (збій серцевого ритму), - травної (хвороби печінки, жовчного міхура), - нервової (головний біль), - кров'яної (підвищений тиск)</p>

різні емоції. Дослідник озвучує емоційний стан і просить знайти його. Наприклад, «Покажи на якій світлинці дівчинка радіє?» (див. рис.2)

Виконання завдання – «Ідентифікація емоцій в життєвих ситуаціях», на третьому етапі, дозволяє вивчити у дошкільника усвідомленість ним власних емоцій, вміння їх співвідносити із життєвими ситуаціями. Дитині пропонують послухати дванадцять запитань, які співвідносяться з різ-

Рис. 1. Зображені емоції на смайликах

Рис. 2. Зображення лицевої експресії дитини на світлинах

ними видами емоцій (позитивними: *радість, захоплення, задоволення, цікавість, подив, співчуття* та негативними: *сум, відраза, недовіра, страх, незадоволення, гнів*). До кожного ситуативного питання необхідно: вказати назву емоції; розказати в яких ситуаціях була пережита дитиною ця емоція та її наслідки; підібрати картку з відповідним емоційним смайликом; спробувати мімічно її зобразити. Якщо з першого разу не виходить відтворити емоцію то пропонують допомогу у вигляді картинки із зображенням тієї чи іншої емоції.

Наприклад: Яку емоцію відчувають діти коли їм купляють гарну іграшку? – «радість». Обери картинку зі смайликом, який позначає «радість». В яких ситуаціях ти переживав «радість»? Яке було твоє самопочуття, коли відчував цю емоцію? Продемонструй її т.п.

Оцінка *результатів виконання завдання*. Кожна правильно підібрана емоція її пояснення та відтворення оцінюється в 1–бал. В 0,5 балів завдання оцінюється якщо дитина: плутає схожі між собою позитивні емоції, такі як «радість»,

Таблиця 1

Діагностичний блок для вивчення емоційної грамотності

№ з/п	Основне питання	Вибір смайлика		Схема для демонстрації емоції
Комфортні емоції (позитивні)				
1	Яку емоцію відчувають діти коли їм купляють гарну іграшку?		радість	
2	Яку емоцію переживає людина, якщо їй щось (хтось) подобається?		захоплення	
3	Яку емоцію проявляє дитина коли її хвалять за гарно виконане завдання?		задоволення	
4	Яку емоцію проявляють діти, коли навчаються?		цікавість	
5	Яка емоція проявляється на обличчі, коли ми бачимо щось незвичне (неочікуване)?		подив	
6	Яку емоцію переживають люди, коли в їх близьких або друзів неприємності?		співчуття	
Дискомфортні емоції (негативні)				
7	Яку емоцію ми можемо відчувати коли хворіємо, або нас образили?		сум	
8	Яка емоція переважає, коли нам щось не подобається, наприклад, їжа, речі, люди?		відраза	
9	Яка емоція проявляється, коли нас обманюють?		недовіра	
10	Яка емоція проявляється в людині коли вона чогось боїться?		страх	
11	Яку емоцію ми відчуваємо коли з чимось не погоджуємось (щось нам не подобається)?		незадоволення	
12	Які емоції відчуваємо коли ми розсерджені?		гнів	

«задоволення», «захоплення». Наприклад, на ситуацію, яка має виражати почуття «радість» дошкільник демонструє посмішку тобто «задоволення»; однотипно показує негативні емоції такі як «незадоволення» і «гнів»; правильно демонструє емоції але не може їх пояснити; труднощі під час показу емоцій (сором'язливість, невпевненість), але вірно їх характеризує. Неправильно підібрана та продемонстрована емоція, не розуміння її значення оцінюється в 0 балів. Найвищий результат який може отримати дитина становить 12 балів.

Загальний кількісний показник з усіх завдань (1. Розшифрування схематичних емоцій – 12 балів; 2. Зчитування лицевої експресії – 12 балів; 3. Демонстрація та характеристика емоцій відповідно ситуацій –12 балів) складає 36 балів. Максимальний показник дозволяє визначити сформованість емоційного компоненту у дітей старшого дошкільного віку за трьома рівнями: низьким (від 0 до 12 балів), середнім (від 13 до 24 балів) та високим (від 25 до 36 балів).

Характеристика рівнів. Високий рівень (від 25 до 36 балів) – самостійне виконання завдань; правильне розшифрування емоцій на схематичних зображеннях; зчитування мімічної інформації (лицевої експресії) з обличчя дитини на світлинах; співвіднесення емоцій з життєвими ситуаціями; характеристика емоцій; адекватна передача своїх переживань (вербально та експресивно); правильність вживання в мовленні слова, які позначають емоційний стан; використання «дискретних емоційних категорій» у різних життєвих ситуаціях.

Середній рівень (від 13 до 24 балів) – плутання схожих між собою емоцій; правильна демонстрація емоції але труднощі під час пояснень; не вміння мімічно зобразити емоційний стан хоча вірно його характеризують; потреба в стимулюючій допомозі зі сторони педагога.

Низький рівень (від 0 до 12 балів) – розпізнання яскраво виражених емоцій (радість, гнів) та плутання їх з іншими «сімейно» схожими; труднощі під час пояснень та показі емоцій, не розуміння їх значень; потрібна постійна допомога педагога.

Висновки і пропозиції. Узагальнений аналіз наукових досліджень дозволив зробити наступні висновки.

Теоретичне обґрунтування концептуальних позицій, дає підстави стверджувати, що не має єдиної точки зору, щодо кількісного складу базових емоцій. Їх варіативність змінюється відповідно мети та завдань наукових досліджень. Зважаючи на віковий аспект досліджуваних нами дітей в основу діагностичної методики було покладено дванадцять емоцій, з них шість позитивних (*радість, захоплення, задоволення, цікавість, подив, співчуття*) та шість негативних (*сум, відразу, недовіру, страх, незадоволення, гнів*).

Укомплектовано карту емоцій за основними компонентами, які характеризують прояви емоцій: оціночний – аналізує стан критичної ситуації і спрямовує відповідний вид емоції; фізіологічний – запускає внутрішній механізм організму; феноменологічний – створює чуттєве сприйняття емоцій (позитивне або негативне переживання); експресивний – змінює положення м'язів обличчя; поведінковий – створює зовнішнє реагування на місці подій; психічний – забезпечує особливість та індивідуальність переживань. Зокрема, феноменологічний, фізіологічний та психічний компоненти вказують на внутрішній прояв емоцій, експресивний та поведінковий – зовнішній.

Модернізовано методику «емоційної грамотності», яка дозволяє вивчити в старшого дошкільника сформованість його афективно-емоційної сфери. Під час дослідження основну увагу звертаємо на рухову активність м'язів обличчя; вміння розшифровувати мімічну інформацію (за участю лицьового гнозису), адекватно передавати свої переживання (вербально та експресивно), правильно вживати в мовленні слова, які позначають емоційний стан, використовувати «дискретні емоційні категорії» у різних життєвих ситуаціях.

Список використаної літератури:

1. Мороз В.Я. Експресивний дискурс: синтаксичні засоби вираження. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 106 с.
2. Vandries J. *Language. Linguistic introduction to history*. Editorial URSS, 2004. 410 s.
3. Scarantino A., Sousa, R. Emotion. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2018. <https://plato.stanford.edu/entries/emotion/>
4. Ekman P. An Argument for Basic Emotions. *Cognition and emotion*. 1992. 6 (3–4), P.169–200.
5. Ekman P., & Cordaro D. What is Meant by Calling Emotions Basic. *Emotion Review*. 2011. Vol. 3, No. 4. P.364–370.
6. Plutchik, R. (1991). *The Emotions*. New York, NY: University Press of America.
7. Chiu D. Emojis and ai to communicate non-verbal expressions of emotion: in preparation for the digitalization of doctor-patient conversations. Mirabeau, Amsterdam. The Hague University of Applied Sciences Graduation Project. 2018. 95 p. <https://www.pinterest.ru/pin/469852173622809487>
8. Panksepp J., and Davis K. *The Emotional Foundations of Personality: A Neurobiological and Evolutionary Approach*. New York: W. W. Norton & Company. 2018. 352 p.
9. Gray J. On the classification of the emotions. *Behavioral and Brain Sciences*. 1982. 5(3), P.431–432. doi:10.1017/S0140525X00012851

10. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. Emotional Intelligence: Theory, Findings, and Implications. *Psychological Inquiry*. 2004. 15(3). P. 197–215.
11. Churches O., Nicholls, M., Thiessen, M., Kohler, M., & Keage, H. Emoticons in mind: An event-related potential study. *Social Neuroscience*. 2014. P. 196–202.
12. Jibril T. A., & Abdullah M. H. Relevance of Emoticons in Computer-Mediated Communication Contexts: An Overview. *Asian Social Science*. 2013. P. 201–207.
13. Zareen N., Karim N., & Khan U. A. Psycho Emotional Impact of Social Media Emojis. *ISRA Medical Journal*. 2016. P. 257–262.
14. Russell J. A., & Bullock M. Multidimensional scaling of emotional facial expressions: Similarity from preschoolers to adults. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1985. 48(5), P. 1290–1298.
15. Fredrickson B. L., Devine In P. and Plant A. Positive emotions broaden and build (Eds.) *Advances in Experimental Social Psychology*. 2013. 47. pp.1–53.
16. Tong E. Differentiation of 13 positive emotions by appraisals. *Cognition and Emotion*. 2014. 29(3), P. 487–489.
17. Smith T. *The human body*. London. 2019, 240 p.

Bielova O. Methods of studying emotional literacy of children of older preschool age with logopathology

Theoretical analysis of classical and modern research on the problem of studying basic emotions and their components is presented. Systematization of scientific theories has allowed to modernize the methodology which is aimed at studying emotional literacy in older preschool children with speech pathology. Research objectives: theoretical substantiation of scientific concepts for the classification of basic emotions; characteristics of emotions by main components; modernization of methods for studying emotional literacy in older preschool children with speech pathology. The purpose of the study: to create a methodology aimed at studying the emotional literacy of older preschool children with speech pathology. It is determined that there is no single position on the number of basic emotions. Given the age of the surveyed older preschool children, attention was focused on twelve emotions: six positive (joy, admiration, pleasure, curiosity, surprise, compassion) and negative (sadness, immediately, distrust, fear, dissatisfaction, anger). The influence of interdependent components on the course of emotions is described, in particular, evaluative – analyzes the state of the critical situation and directs the appropriate type of emotion; physiological – triggers the internal mechanism of the organism, (increase in heart rate, change in blood pressure, etc.), manifested by wall-excited or asthenic-inhibitory reactions; phenomenological – creates a sensory perception of emotions; expressive – changes the position of facial muscles; behavioral – causes an external response at the scene; mental – provides the peculiarity and individuality of experiences. The method of “emotional literacy” has been modernized, which allows to study the formation of their affective-emotional sphere in children of older preschool age with speech pathology. The research takes place in a certain sequence: deciphering schematic emotions on the depicted emoticons; reading facial expressions from the child’s face in the photos; correlation of the situation with emotions, characterization of emotion and its demonstration. During the study, the main attention is paid to the motor activity of facial muscles; ability to decipher facial expressions (with the participation of facial gnosis), adequately convey their experiences (verbally and expressively), correctly use words in speech that denote emotional state, use “discrete emotional categories” in different life situations.

Key words: basic emotions, emotional literacy, preschool children, speech disorders.